

KÁRMÁN GÁBOR

Kézcsoók a pasának?

Erdélyi követek Budán

Bethlen Gábor meglehetősen szokatlan formulát választott abban az üzenetében, amelyet 1616-ban küldött Tholdalagi Mihályon keresztül Kádizáde Ali budai pasának: „én is, amint illik, nagy engedelmességgel kezét, köntösét önagyságának követem által akarván csókolni, nagy hálaadással köszönöm az önagysága maga jó ígéretit.”¹ A kéz, illetve a köntös megcsókolása fontos részét képezte az oszmán diplomáciai protokollnak: a Konstantinápolyba érkező diplomaták számára a szultánnál lezajló audiencia elhagyhatatlan pontja volt, amikor a követet két oldalról megragadta két kapudzsi, a szultán elé vezette, és szinte erőszakkal kényszerítette ki a tiszteletteljes aktust. Ez általában megrázó élményt jelentett a diplomaták számára, ezért sokan – elsősorban a Lengyel–Litván Unió képviselői – igyekeztek kihagyni jelentéseikből, bár a meglátogatott uralkodók kezének megcsókolása az európai diplomáciai protokollnak is megszokott eleme volt.² Az oszmán oldal számára mindazonáltal az aktus a ceremónia egyik leglényegesebb részét jelentette. Jellemző, hogy időnként az egész követjárást *pars pro toto* csak erre az egyetlen elemre történő utalással foglalták össze: „Az német követek őhatalmasságának [a szultánnak] kezét csókolnak, indulófélben vannak.”³ A szultánnál alacsonyabb rangú oszmán tisztségviselőkkel

-
- 1 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak. H. n., 1616. jún. 10. Török-magyarokori államokmánytár. I–VII. Szerk. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. Eggenberger, Pest, 1868–1872. (Török-magyarokori Történelmi Emlékek I.: Okmánytár 3–9.) (= TMÁO) I. 153. A jobb olvashatóság érdekében úgy döntöttem, a tanulmányban nem követem az eredeti forráskiadványok sokszor önmagukban is ellentmondásos helyesírási és központozási elveit, hanem minden idézetet normalizáltam.
 - 2 Ruth Frötschel: Mit Handkuss. Die Hand als Gegenstand des Zeremoniells am Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert. In: Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung. Hrsg. Irmgard Pangerl–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer. StudienVerlag, Innsbruck–Wien–Bolzano, 2007. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 47.) 337–356. A tanulmány kizárólag a császári udvarral foglalkozik, pedig a ceremóniális kézcsoók királyok körében is előfordul. ld. Gyulai Éva: Kézcsoók a svéd királynak. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának ábrázolása Erik Jönsson Dahlberg rajzain (1657/1696). In: Szerencsének elegyes forgása. Szerk. Kármán Gábor–Szabó András Péter. L’Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Bp., 2009. 468–469.
 - 3 Íszá budai mufti levele Bethlen Gábornak. [1629. aug.] Gergely Samu: Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez. I–III. Történelmi Tár [5.] (1882), [6.] (1883) III. 633. A kéz-, ill. köntöscsookolás szerepéről oszmán kontextusban *Palmira Brummett*: A Kiss is Just a Kiss. Rituals of Submission Along the East–West Divide. In: Cultural Encounters Between East and West, 1453–1699. Ed. Matthew Birchwood–Matthew Dimmock. Cambridge Scholars, Newcastle-upon-Tyne, 2005. 107–131. A konstantinápolyi audiencián (további irodalommal) *Kármán Gábor*: Szu-

fenntartott kapcsolatokra vonatkozó forrásokban azonban ez a formula ismeretlen, és egy európai típusú protokollból nem is következne: nem lévén sem fejedelmi, sem egyházi személy, a budai pasa el sem várhatta volna, hogy a hozzá érkező követek megcsókolják a kezét. Éppen fordítva: az erdélyi fejedelem, mint saját uralma alatt álló területtel rendelkező *princeps*, az európai nemzetközi társadalomban nyilvánvalóan magasabb rangúnak számított, mint a szuverén jogokkal nem bíró, pusztán tartományi kormányzóként funkcionáló budai beglerbég. A kutatás azonban nemrégiben felhívta a figyelmet arra, hogy a szultán adófizetőinek nemcsak egy, hanem több nemzetközi társadalomban – saját, minden résztvevő által elfogadott és követett szabályrendszerrel rendelkező közösségben – kellett megtalálnia a helyét; az egyes közösségek belső hierarchiai pedig markánsan eltérhettek egymástól.⁴ Az erdélyi fejedelmeknek a budai pasákkal fenntartott kapcsolataiban nyilvánvalóan az oszmán nemzetközi társadalom jellegzetességei voltak az irányadók: ennek konkrét tartalma azonban korántsem mindig egyértelmű.

Bethlen Gábor gesztusának értelmezését megnehezíti, hogy az eddig hozzáférhető szakirodalomban jóformán semmit nem találunk az erdélyi fejedelmek és a magyarországi beglerbégek között fennálló diplomáciai kapcsolatok természetéről. Noha az egyes követjárásokról újra és újra szó esett a politikatörténeti elemzésekben, az erdélyi külpolitikának ez az iránya sosem tűnt olyan jelentősnek, hogy bárki önálló tanulmányt szenteljen neki. A diplomáciatörténetben amúgy is meglehetősen elhanyagolt oszmán szál szinte kizárólag a Fényes Portán fenntartott erdélyi követség működését vette figyelembe, amelynek kimagasló jelentősége tagadhatatlan, ám semmiképp nem szerencsés a fejedelemség számára létfontosságú külpolitikai irány kizárólagos fórumának tekinteni. Sudár Balázsnak a hódoltsági politikai elit belső ellentéteiről az elmúlt időszakban megjelent írásai sikerrel mutatták meg, mekkora hatással lehettek a magyarországi oszmán tisztségviselők az erdélyi fejedelem helyzetére – és fordítva, milyen szerepet játszhatott a fejedelem a beglerbégek és támogatóik közötti pozícióharcokban.⁵ A budai pasa és az erdélyi fejedelem közötti kapcsolattartás ceremonális vonatkozásai azonban – ellentétben a főbb vonalaiban jól

verenítés és reprezentáció. Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében. *Korall* 12. (2012) 48. sz. 49–50. A lengyel jelentések visszasságairól *Dariusz Kolodziejczyk*: Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy. Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray. *Journal of Early Modern History* 7. (2003) 245–252.; *Tetiana Grygorieva*: Symbols and Perceptions of Diplomatic Ceremony. Ambassadors of the Polish–Lithuanian Commonwealth in Istanbul. In: *Kommunikation durch symbolische Akte. Religiöse Heterogenität und politische Herrschaft in Polen–Litauen*. Hrsg. Yvonne Kleinmann. Steiner, Stuttgart, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 35.) 129–130.

4 Az oszmán adófizető államokról mint párhuzamosan több nemzetközi társadalomban mozgó entitásokról ld. *Lovro Kunčević*: Janus-arcú szuverenitás: a kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza. *Korall* 12. (2012) 48. sz. 5–32.

5 *Sudár Balázs*: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* 145. (2011) 975–996.; *Uő*: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657–1665). *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 888–906.

ismert konstantinápolyi diplomáciai rituálékkal – gyakorlatilag ismeretlenek.⁶ Az alábbiakban ezek megrajzolására vállalkozom: a kapcsolat jellegének és a kapcsolat-tartás módjainak felvázolása után ismertetem a ceremónia rendjét (összevetve azt más hatalmak gyakorlatával), végül visszatérek kiindulópontunkhoz, a kéz- és kötöttséskelés kérdéséhez. Vizsgálódásaim nagyrészt a 17. századra vonatkoznak, mert ebből az időszakból áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű és részletességű erdélyi diplomáciai forrás; de ahol lehet, figyelembe veszem a 16. századi állapotokat is.

A budai pasa és az erdélyi fejedelem az oszmán nemzetközi társadalomban

A Budára helyezett beglerbégek különleges helyet foglaltak el az Oszmán Birodalom északnyugati részének tartományi kormányzói között.⁷ A 16. század folyamán kivételes esetekben, 1623 után viszont rendszeresen birtokolták a kitüntető vezíri címet, és tartományuk úgynevezett nagy beglerbégségnek számított. Ez utóbbi kitétel nem az ejálet méretére, hanem a vele járó presztízsrre vonatkozott, és valószínűleg azon alapult, hogy a központja korábban királyi székhely volt. A cím egyrészt azzal járt, hogy a frissen kinevezett budai pasák kétszer annyi illetéket fizettek be a szultáni kincstárba, mint a kis beglerbégségnek számító Temesvár kormányzói; de alighanem ehhez kötődött a többi magyarországi és balkáni tartomány felett gyakorolt felügyeleti jogkörük is, amelyre a 17. századból számos adatunk van. Kádizáde Ali 1608 és 1616 közötti leveleiben rendszeresen ennek a formulának variációival titulálja saját magát: „Mi Vezér Ali pasa, az Szent Istennek engedelmeiből az hatalmas és győzhetetlen császárunknak az tengeren innen lévő hadainak, és Bosznán, Tömösváron, Egrön, Kanizsán és több várain szerdárja, gondviselője és fő helytartója Budán etc.”⁸ A jogkör pontos tartalmát részleteiben nem

6 Az Erdélyi Fejedelemség konstantinápolyi diplomáciájának klasszikusa *Bíró Vencel*: Erdély köveitei a Portán. Minerva, Kolozsvár, 1921. Ld. még *Molnár István*: Rozsnyai Dávid török deák. Stephaneum, Bp., 1909. (Művelődéstörténeti értekezések 33.) 39–128.; *Georg Müller*: Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688. Krafft, Hermannstadt, 1923. 70–142.; *Kármán G.*: i. m. (3. jz.); *Jakó Klára*: Rozsnyai Dávid portai „tanító írása”. Levéltári Közlemények 84. (2013) 169–186.

7 A budai pasák jogállására és a tisztségükkel járó presztízsrre ld. *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Egyetemi Ny., Bp., 1944. (Budapest története II.) 187–200.; *Dávid Géza*: Török közigazgatás Magyarországon. [Akadémiai] doktori disszertáció. Bp., 1995. 166–197.; *Uő*: A 16–17. századi oszmán közigazgatás működése: a beglerbégek és szandzsákbégek kiválasztása és kinevezése. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 111–113.; *Fodor Pál*: Budai pasa. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor – kora újkor. I. Aachen – Bylica. Főszerk. Kőszeghy Péter. Balassi, Bp., 2003. 470–473.

8 The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Ed. Gustav Bayerle. Akadémiai, Bp., 1991. 134–260. Ugyanez áll Tirjákí Haszan pasa titulációjában és később Mürtezá budai pasáéban is (a szerdári cím nélkül), ld. előbbi levelét Báthori Gábormak (Buda, 1610. nov. 14.): *Takáts Sándor*:

mindig ismerjük, ám az általa elnyert magasabb presztízs nyilvánvaló. A budai pasák széles hadügyi hatáskörére jellemző, hogy kisebb katonai akciókhoz, de még várak vívásához sem feltétlenül kellett kikérniük a Porta előzetes jóváhagyását – persze lépésükért, amennyiben nem jártak sikerrel, a felelősséget is nekik kellett viselniük. Különleges jogköröket biztosítottak a hírszerzési és diplomáciai feladatok is. Ezek a határvidék minden magasabb rangú oszmán tisztségviselőjének kijutottak bizonyos szinten, hiszen a helyi konfliktusokat célszerű volt első lépésben a határon átnyúló levelezés útján kezelni, és csak ennek sikertelensége esetén bevonni a Fényes Portát. A budai pasák azonban ebben a tekintetben is sajátos helyzetet élveztek: ők voltak azok, akik levelezésben álltak a szomszédos Habsburg Birodalom legmagasabb szintű vezetőivel is.⁹ Az 1570-es évek óta arra is joguk volt, hogy az uralkodói kézjegyet szimbolizáló tugrával ellátott parancsokat adjanak ki a szultán nevében.

Az erdélyi fejedelmek helyének meghatározása az Oszmán Birodalom hatalmi struktúráiban sokkal kevésbé egyértelmű és sokáig nem is állt a tudományos kutatás érdeklődésének középpontjában. Közismert tény, hogy a fejedelmek a Porta adófizetői közé tartoztak, megválasztásukat jóvá kellett hagyatniuk a szultánnal, és a *harádzs* évenkénti lerovásán kívül az Oszmán Birodalom feje más szolgáltatásokat is elvárt tőlük – bár ezek, például a katonai jellegű elvárások részletei iránt csak újabban jelent meg számottevő tudományos érdeklődés.¹⁰ Cserébe Erdély uralkodóinak normális esetben nem kellett számolniuk azzal, hogy belügyeikbe a Porta beavatkozik, és a legsikeresebb korszakokban még a külpolitika terén is

Gázi Vezir Haszán Basa. In: *Uő: Emlékezzünk eleinkről*. Genius, Bp., 1929. 195., ill. utóbbi-levelét a hajdúságnak (1039. rebiüláhir utóján [1629. dec. 7–17.]): *Gergely Samu: Okiratok az interregnum történetéhez* Bethlen Gábor halála után. I–II. Történelmi Tár [7.] (1884) I. 293.

9 A budai pasák magyar nyelvű levelezése. I. 1553–1589. Szerk. Takáts Sándor–Eckhart Ferenc–Szekfű Gyula. MTA, Bp., 1915.; *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590–1593*. Ed. Gustav Bayerle. Indiana University, Bloomington, 1972. (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 101.); *The Hungarian Letters* i. m. (8. jz.). A budai pasák diplomáciai funkcióiról ld. még *Kerekes Dóra: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején*. Századok 138. (2004) 1194–1196.; *Gisela Procházka-Eisl–Claudia Römer: Raub, Mord und Übergriffe an der habsburgisch–osmanischen Grenze. Der diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda abseits von Zeremonien*. In: *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. Hrsg. Ralph Kauz–Giorgio Rota–Jan Paul Niederkorn. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009. (Archiv für österreichische Geschichte 141.) 251–264. Az alacsonyabb rangú oszmán tisztségviselők levelezésére ld. legújabban *Várkonyi Gábor: Pálffy István érsekújvári főkapitány és a váci Muszta basa levelezése*. In: *Pálfiocvi v novoveku. Vzostup významného uhorsého šľachtického rodu*. Zost. Anna Fundárková–Pálffy Géza. Academic Electronic Press, Bratislava–Bp., 2003. 63–73.; *Tóth Hajnalka: Die Beziehung der Familie Batthyány zur osmanischen Elite im ungarisch–osmanischen Grenzgebiet vom 16.–17. Jahrhundert*. In: *Türkenkriege und Adelskultur in Ostmitteleuropa vom 16.–18. Jahrhundert*. Hrsg. Robert Born–Sabine Jagodzinski. Thorbecke, Ostfildern, 2014. (Studia Jagellonica 14.) 165–177.

10 *B. Szabó János: Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). Kísérlet az erdélyi–török kapcsolatok egy kevésbé ismert területének feltérképezésére*. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 1015–1043.

meglehetősen széles mozgástér nyílt önálló kezdeményezéseik érvényesítésére. Papp Sándor alapos oklevéltani kutatásokkal mutatta ki, hogy Erdély fejedelmeinek kinevezése – legalábbis az 1657-es válság előtti időszakban – nemcsak az Oszmán Birodalom szandzsák- és beglerbégeinek pozícióba helyezésére használt *beráttal*, hanem a nemzetközi szerződésekre tartogatott *náme*-formájú *ahdnámé*-val történt.¹¹ Ahogy arra ugyancsak Papp Sándor felhívta a figyelmet, a különleges helyzet tényezőinek regisztrálása mellett sem szabad elfelejtenünk, hogy oszmán nézőpontból az Erdélyi Fejedelemség – akárcsak a többi vazallus állam – a birodalom részét képezte, és vezetője a portai kinevezőlevél révén oszmán tisztségviselőnek számított.¹² Ezt egyébként az erdélyi diplomácia sem vitatta: oszmán kontextusban minden olyan alkalommal, amikor ettől előnyt nyerhettek, szívesen hangoztatták, hogy Erdély „a hatalmas császár [értsd: a szultán] országa”. Természetesen a fejedelmek – kiválóan illusztrálva, hogy egyszerre két nemzetközi társadalom részei voltak és diskurzív stratégiáikat ehhez kell alkalmazniuk – nyugati diplomáciájukban éppen ennek a tényezőnek eltussolására vagy legalábbis jelentőségének csökkentésére törekedtek. A budai pasával fenntartott kapcsolatok terén azonban, az adott hatalmi viszonyok között, nyilvánvalóan az oszmán nézőpontot kellett érvényesíteniük, és ezen belül biztosítaniuk a legszélesebb lehetőségeket.

Az oszmán források Erdély uralkodóinak megnevezésére a Szapolyai-korszakban általában a *királ* terminust használják, később azonban, a Báthoriak alatt, helyét a *vojvoda*, majd a *hakim* veszi át, és a királyi cím csak azon fejedelmek esetében kerül elő újra, akik neve valóban szóba jött Magyarország lehetséges királyaként, mint Bocskai István, Bethlen Gábor vagy I. Apafi Mihály. A Báthori István által magára is alkalmazott *vojvoda* és a bírótól az uralkodóig sokféle funkcióra használt, egyszerűen a helyi hatalomgyakorlás tényét rögzítő *hakim* konkrét jelentéstartalma meglehetősen kétséges, hiszen az oszmán gyakorlat szívesen adaptált uralkodói címeket saját használatra – ahogy ezt a *bég* cím jelentésváltozása is mutatja.¹³ A titulátúra – ahogy általában a formai jellemzők – így nem ad

11 Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás [38.] (2011) tavasz 52–59.; *Uő*: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003. (Schriften der Balkan-Kommission 42.).

12 Papp S.: Muszlim és keresztény i. m. (11. jz.) 66.

13 A megnevezésekről ld. *Viorel Panaite*: The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute-Payers. East European Monographs, Boulder (Colorado), 2000. (East European Monographs 562.) 340–342.; Papp S.: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden i. m. (11. jz.) A 17. századi terminológiával kapcsolatos információkat Papp Sándornak köszönöm. A *hakim* és a *bég* értelmezéséről: *Gustav Bayerle*: Pashas, Begs, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire. Isis, Istanbul, 1997. 73., 19. Mindenesetre a moldvai és havasalföldi vajdákkel ellentétben az erdélyi fejedelmekkel kapcsolatban nem ismert olyan forrás, amelyben a szultán adóbérlőinek vagy adószedőinek (*harádzsina mültezim* és *dzsizedár*) titulálnák őket, ld. *Viorel Panaite*: The *Voivodes* of the Danubian Principalities as *Harâc-güzarlar* of the Ottoman Sultans. In: Ottoman Borderlands. Issues, Personalities and Political Changes. Ed. Kemal H. Karpat–Robert W. Zens. University of Wisconsin Press, Madison, 2003. (Publications of the Center of Turkish Studies 2.) 64–65.

stabil támpontot azzal kapcsolatban, hogy az Oszmán Birodalom hierarchiájában hol helyezkedett el egymáshoz képest az erdélyi fejedelem és a budai pasa. A ketjük közötti levelezés meglehetősen töredékesen maradt fenn, és az is többnyire az 1610-es évek utáni időszakból származik, amikor a rendelkezésünkre álló szövegek nagy része az erdélyi török deákok által készített fordítás – számukra pedig nyilván a levél legkevésbé fontos része volt a tituláció terminológiájának pontos visszaadása.¹⁴ A budai pasák öntitulációja a 16. században számos alkalmat adott a saját fontosságukba vetett hitük meglehetősen szertelen kifejezésére. Erdélybe küldött levélből azonban nagyobb túlzásokra nem ismerünk példát; a 17. században pedig a levelekből egyenesen hiányzik a budai pasa öntitulációja. Ez nem a török deákok hanyagságának következménye, hanem azoknak a leveleknek az esetében is megfigyelhető, amelyek egyértelműen eredetileg is magyarul íródtak.¹⁵ Az erdélyi fejedelem megszólítása sűrűn változott, de a fejedelmi címet a legtöbbször megtaláljuk benne (ennek eredeti török alakja és tartalma persze kétséges), ám a pasa legtöbbször nem az ország, hanem a keresztény hitű lakosok („az szent Jézus hitén” vagy „az Messiás vallásán” lévők) uraként hivatkozott rá.¹⁶

- 14 A 16. században még széles körben működő budai magyar tolmácsok visszaszorulásáról ld. *Takáts Sándor*: A magyar és a török íródeákok. In: *Uő*: Rajzok a török világból. I. MTA, Bp., 1915. 97. Úgy tűnik, hogy a magyar deákok csak a Magyar Királyság és Erdély vezetőivel fenntartott kapcsolatok terén tűntek el, Múszá pasa a hajdúknak adott magyar nyelvű *assecuratió*ját 1644. február 25-én például valószínűleg Budán fogalmazták, mivel ellenkező esetben datálásában aligha a város török neve (Budín) szerepelne, ld. TMÁO III. 260. Az erdélyi levelezés egyes darabjairól szintén tudjuk, hogy magyar nyelven érkeztek a fejedelemségbe (ld. a későbbiekben), de magyarországi tisztségviselőknek is küldtek a budai pasák magyar nyelvű leveleket: *Merényi Lajos*: Mehemmet budai pasa négy levele gr. Eszterházy Miklóshoz 1625/26. Hadtörténelmi Közlemények 10. (1897) 451–458.; *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyák életrajzi vázlatai. Stephaneum, Bp., 1910. 48.
- 15 Mártezá budai pasa levele Bethlen Istvánnak. Buda, 1629. dec. 19. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a Porta. I–II. Történelmi Tár [4.] (1881), [5.] (1882) II. 75. Hasonlóképpen kimarad az intituláció a török nyelvű levelekből is, legalábbis a 19. századi kiadásban adott fordításai alapján, pl. Adzsem Haszan budai pasa levele Bethlen Istvánnak. Buda, 1039. zilkáde 10–20. [1630. jún. 21.–júl. 1.] TMÁO II. 162. Az ismert 16. századi példákban mindig a Szokollu Musztafa részéről általában alkalmazott „Mi Musztafa pasa, az hatalmas török császárnak fő helytartója Budán és gondviselője Magyarországnak” formula olvasható, ld. Szokollu Musztafa budai pasa leveleit Báthori Istvánnak (Buda, 1573. okt. 10., nov. 22.): *Szalay László*: Erdély és a Porta 1567–1578. Lauffer & Stolp, Pest, 1862. 83., 125. Ugyanezeket az elemeket tartalmazó formula olvasható az utolsó ismert, erdélyi fejedelemnek szóló és a budai pasa teljes címzését feltüntető levélben is: Kádizáde Ali budai pasa levele Bethlen Gábornak. Buda, 1616. máj. 18. Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. IX. Acte și scrisori (1614–1636). Publ. Andrei Veress. Imprimeria Națională, București, 1937. 94. A 16. századi címzések anomáliáiról általában ld. *Fekete L.*: i. m. (7. jz.) 194–195.
- 16 Néhány jellemző példa: Szúfi Mehmed budai pasa levele Bethlen Gábornak. Buda, 1032. dzsemáziülevvel 11. [1623. márc. 14.] TMÁO I. 378–379.; Adzsem Haszan budai pasa levele Bethlen Istvánnak. Buda, 1039. szefer 26. [1630. szept. 26.] *Gergely Samu*: Brandenburgi Katalin és Bethlen István összeköttetése a Portával (Gróf Teleki Miksáné levéltárából). Történelmi Tár [8.] (1885) 107.; Naszúhpasazáde Hüszejn budai pasa levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1636. júl. 27. körül. TMÁO III. 379.; Szári Kenán budai pasa levele II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1064. dzsemáziülevvel közepe [1654. ápr. 1–10.] TMÁO III. 425. „Erdélyország” emlegetésére:

Az mindenesetre elmondható, hogy a pasák és a fejedelmek közötti levelezés nem tanúskodik arról, hogy Buda beglerbégei bármilyen módon felettesei lettek volna Erdély uralkodóinak. Az olyan ritka részletes öntitulációkban sem tesznek utalást Erdéllyel kapcsolatos joghatóságukra, mint Kádizáde Ali pasa fentebb idézett „bemutatkozása”. Még I. Apafi Mihály korában is – amikor a fejedelemség hatalmi pozíciója igencsak megrendült – a maximum, amit megengedett magának egy budai oszmán tisztségviselő, az volt, hogy a pasa számos jogköre mellett hangsúlyozta, hogy „Buda mindenkor volt Erdélyországnak kapuja”.¹⁷ Ennek a megjegyzésnek az értelmezése korántsem egyértelmű: a földrajzi közelségen túl alighanem a portai diplomáciában is szokásos terminológiára utalt, ahol a követek az oszmán tisztségviselők „kapujára jártak” támogatásért. Azonban a formula ebben a leginkább megengedő értelmezésben is csak annyit jelez, hogy a fejedelmek rendszeresen kérték ügyeikhez a pasák támogatását – azt viszont nem, hogy utóbbiaknak ezekben intézkedési jogköre lett volna. Az erdélyi diplomácia még azokban az esetekben is, amikor rá volt szorulva a beglerbégek jóindulatára, fontosnak tartotta annak hangsúlyozását, hogy nem engednek nekik beleszólást belső ügyeikbe. 1636-ban például Naszúhpasazáde Hüszejn pasa egyre nyíltabban támogatta a fejedelem, I. Rákóczi György ellenében a hozzá menekült Bethlen István trónigényét. A hozzá küldött erdélyi követek instrukciója kikötötte: „ügy viseljék beszédek, szavakat, ne láttassék, hogy az ország arbiternek hadná, vagy tenné az vezért, hanem csak mediatornak és magát a dologban interpositornak” – vagyis nem az ügyben illetékességgel rendelkező döntőbíróként, csak a felek közötti semleges közvetítőként fogadták őt el.¹⁸ Úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi fejedelem még oszmán nézőpontból sem volt semmilyen szinten alárendeltje a budai pasának, viszonyuk elméletileg inkább a szultán két egyenrangú tisztségviselőjének kapcsolatát képezte le, akiknek, ahogy levelezésükben rendszeresen szerepelt, „a hatalmas császár” szolgálatában minél hatékonyabban együtt kellett működniük. A fejedelmi jelvények vizsgálatával B. Szabó János és Erdősi Péter ugyanerre a következtetésre jutottak: Erdély uralkodói az oszmán értelmezés szerint a vezíri címet is birtokló beglerbégekhez hasonló szinten állhattak.¹⁹

Mürtezá budai pasa levele Brandenburgi Katalinnak. Buda, 1039. dzsemáziüláhir 25. [1630. jan. 30.] *Gergely Samu*: Borsos Tamás emlékirata 1630. jan. 22–28-iki budai követségéről. Történelmi Tár [7.] (1884) 704. A fejedelmi cím még I. Apafi Mihály idejében is szerepelt, de jellemző módon akkor feltűnik mellette a korábban szokatlan elemnek számító „hatalmas császárnak kedves híve” formula is: Szujoldzsú Ali budai pasa levele I. Apafi Mihálynak. Buda, 1676. jún. 12. TMÁO V. 380.

17 Ali pasa budai defter-kethüda levele I. Apafi Mihálynak. Buda, 1668. ápr. 4. TMÁO IV. 409.

18 Az erdélyi rendek instrukciója Szalánczy Istvánnak, Petki Istvánnak, Kőrösy Istvánnak és Zacharias Weyrauchnak. Kolozsvár, 1636. febr. 26. Erdélyi országgyűlési emlékek. I–XX. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1876–1897. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. III.) (= EOE) IX. 451. A politikai kontextusról ld. *Lukinich Imre*: Bethlen István támadása 1636-ban. Századok 44. (1910) 24–40., 98–112., 212–227., 298–314., 477–494.

19 *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelmi jelvények. Keletkutatás [9.] (1994) tavasz 59–68.; *Uő-Erdősi Péter*: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. (2001) 91–105. Egyes, az oszmán közegben bevettnek számító elemekre, mint a hadizenekar adományozására, erdélyi kontextusból kevés és bizonytalan adatunk

A kapcsolattartás formái

A Fényes Portával ellentétben, ahol az erdélyi fejedelemnek állandó ügyvivője volt jelen, Budán nem volt szükség hasonlóra. A beglerbéggel felmerülő közös ügyeknek sem természete, sem gyakorisága nem indokolta volna ezt a megoldást, a rezidens követ, az úgynevezett kapitíha fenntartása pedig Konstantinápolyban is legalább részben a szultán elvárásait elégítette ki. Ez persze nem jelentette azt, hogy az erdélyi fejedelem nem küldött hosszabb ideig Budán maradó követet olyan alkalmakkor, amikor személyesen szüksége volt rá. Két ilyen példát is ismerünk. Borsos Tamás 1624 során több hónapot töltött Szúfi Mehmed pasa mellett, annak érdekében, hogy segítse a Habsburg követekkel folytatott tárgyalásokban – valójában, hogy Bethlen Gábor érdekeit képviselve megzavarja azokat.²⁰ 1644 májusa és szeptembere között pedig Szentpáli István azért töltött Budán hónapokat, mert a Porta megígérte, hogy hódoltsági oszmán csapatokat rendel I. Rákóczi György hadjáratának megsegítésére. Az erdélyi követ feladata elvben az ezzel kapcsolatos egyeztetések lebonyolítása volt, a gyakorlatban a segédcsoportok útnak indítását sürgette, és folyamatosan tudósította fejedelmét Oszmán pasának az ellenséges oldallal folytatott gyanús tárgyalásairól.²¹ A budai tartózkodása alatt rezidensként funkcionáló követ munkáját mindkét alkalommal a pasa rezidenciája és a fejedelem tartózkodási helye között ingázó postakövetek segítették.

Hasonló megoldásra fordított irányban nem ismerünk példát, pedig egyébként az eseti alapon küldött tárgyalókövetekkel kapcsolatos praxis a kölcsönösség világos jeleit mutatja. Ellentétben a nyilvánvaló alárendeltséget sugárzó konstantinápolyi gyakorlattal, ahol a követségek túlnyomó része a fejedelemségből ment a Fényes Portára, és a szultán (legalábbis a 17. században) csak nagyon ritkán – és akkor fenyegető élel – küldte Erdélybe csasait, a Buda és Gyulafehérvár közötti diplomáciai közlekedés viszonylag egyenletesen folyt mindkét irányban. Ez nemcsak a követjárás sűrűségében, hanem a követek személyének kiválasztásában is megmutatkozott. Kisebbségű ügyekben a két fél csak levelet küldött alacsonyabb rangú postakövet útján, tárgyalni azonban „főember szolgál” diplomatákon keresztül lehetett, akiknek nyilvánvalóan a presztízse is nagyobb volt. A kétfajta követ

van, vö. *Sudár Balázs–Csörsz Rumen István*: „Trombita, rézdob, tárogató...” A török hadizene és Magyarország. Tinódi Lantos Sebestyén Református Zeneiskola, Enying, 1996. 28–33.

20 Sikerral érte el határ menti rendezavarásokra hivatkozva a Habsburg követek letartóztatását, ld. Szúfi Mehmed budai pasa leveleit Bethlen Gábornak (Buda, 1033. zilkáde 19. [1624. szept. 2.], ill. 1033. zilhiddze 4. [1624. szept. 17.]): TMÁO I. 422–423., 424. Érkezését a fejedelem már májusban a beglerbég tudomására hozta, ld. Tholdalagi Mihálynak adott instrukcióját (Kassa, 1624. ápr. 28.): TMÁO I. 419. Ld. még a tárgyalásokhoz Borsos számára összeírt információkat (s. l., 1624. máj. 22.): *Gergely S.*: Adalék i. m. (3. jz.) I. 463. A politikai kontextusról ld. *Angyal Dávid*: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Athenaeum, Bp., 1898. (A magyar nemzet története) 366–370.

21 Számos jelentése maradt fenn: Rejtelmes levelek első Rákóczi György korából. Közli Ötvös Ágoston. Királyi Főtanoda, Kolozsvár, 1848. 38–79.; Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. Szerk. Szilágyi Sándor. Knoll, Bp., 1883. 785–810.; I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok. Szerk. Beke Antal–Barabás Samu. MTA, Bp., 1888. 691–705.

közötti különbséget jól érzékelteti Sebesi Ferenc jelentése 1655-ös útjáról, aki a fejedelmi levél átadása után – összhangban instrukciójával – Szári Kenán pasa minden konkrét kérdésére csak azzal válaszolt, hogy nincs felhatalmazása a tárgyalásra, II. Rákóczi György őt csak a pasa egészségének látogatására küldte. A pasa így fakadt ki: „hogy lehetne az ilyen fűember szolgáját és vitéz embert, ki az portán is lakott [ide bocsátván] hogy szóval is nem izent volna; hiszem, tudod, hogy mi mikor fűember szolgánkat elküldjük követségben, az levél mellett szóval is izenünk; hanem csak mint az ki az Dunára megyen üres korszóval vizet meríteni és esmét üresen megyen vissza; hiszem, egy posta által is végben vihette volna ezt”.²² A Budáról a fejedelemségbe érkező csausok többségével kapcsolatban nehezen ítéelhetjük meg, melyikük kiküldése mennyire volt jelentős gesztus, de közöttük is találunk olyanokat, akiknek diplomáciai megbízatása nyilvánvalóan a beglerbég különleges jóindulatát tükrözte: Adzsem Haszan budai pasa az 1630-as évek elején fiát, Murád pasát küldte Gyulafehérvárra, míg Múszá pasa 1637-ben az öccsét, Mahmúd agát.²³

Különleges helyzetekben még arra is sor került, hogy nemcsak a fejedelem, hanem az ország is küldött diplomatákat Budára. Ezekben – akárcsak a Portára küldött hasonló követségekben – mindhárom rendi nemzet külön-külön képviseltette magát. Mindkét alkalom, amikor kiküldésükről tudunk, egy-egy trónkövetelő feltűnéséhez kötődik: 1633-ban Székely Mózes, 1636-ban pedig Bethlen István leszerelése volt a feladatuk.²⁴ 1666-ban Gürdzsi Mehmed pasa szintén jelezte, hogy elvárja Budára a három nemzet követét, hogy számot adjanak a portai adó befizetésének késéséről. Ez már egyértelműen a fejedelemségnek az Apafi-korban

22 Sebesi Ferenc feljegyzése budai követségéről. 1655. ápr. Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. Szilágyi Sándor. Eggenberger, Bp., 1874. (Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria 23.) 171. Ld. még Gürdzsi Kenán budai pasa szavait az akkor őt Barcsai Ákos követeként meglátogató Sebesinek 1658-ban: „azért küldött önagsága meghitt embert, hogy hitele legyen szavának, hiszem azért szokták az követet küldeni, hogy szóval mit izennek, hitele legyen, mert ha csak levelet küldene, postátúl küldené”. Sebesi Ferenc jelentése Barcsai Ákosnak. [Temesvár, 1659. jan. 13. körül.] Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (= MTAK) Ms 4870/2. Acta Sebessiana.

23 I. Rákóczi György levele Adzsem Haszan budai pasának. [1630–1631.] Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Szerk. Szilágyi Sándor. Eggenberger, Bp., 1867. (Monumenta Hungariae Historica II.: Scriptorum 8.) 162.; Múszá budai pasa levele I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, [1637. márc. 5. körül]. I. Rákóczi György és a Porta i. m. (21. jz.) 346–348. Az aga Múszá öccseként való azonosítására ld. Haller Gábor naplójának 1637. március 26–29-i bejegyzéseit: Erdélyi történelmi adatok. IV. Szerk. Szabó Károly. Ev. Ref. Főtanoda, Kolozsvár, 1862. (= ETA IV.) 39.

24 Az 1633-as követségről ld. az augusztus 21–31. közötti gyulafehérvári országgyűlés törvényeinek 4. cikkulását (EOE IX. 378), I. Rákóczi György levelét Múszá budai pasának (Beszterce, 1633. nov. 26.: Levelek és okiratok i. m. [21. jz.] 170.), ill. *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. Ford., kiad. Vogel Sándor. Ómagyar Kultúra Baráti Társaság, Bp., 1994. 145. Az 1636-os alkalomról az erdélyi rendek instrukcióját Szalánczy Istvánnak, Petki Istvánnak, Kőrösy Istvánnak és Zacharias Weyrauchnak (Kolozsvár, 1636. febr. 26.: EOE IX. 451.), ill. I. Rákóczi György levelét a budai pasának (Kolozsvár, 1636. febr. 28.: TMÁO II. 323.). Az ország nevében a Portára küldött követekről ld. *Bíró V*: i. m. (6. jz.) 11.

megcsappant presztízsét mutatja, de nem tudjuk, a követségre sor került-e: a fejedelem ezúttal még saját diplomatáját sem küldte el, Gürdzsi Mehmed pedig nem sokkal ezután meghalt.²⁵

A diplomáciai kapcsolattartás rendszerében kiemelt helyet foglaltak el az új pasa kinevezése utáni első üdvözlő követségek. A budai beglerbégeket általában Konstantinápolyban nevezték ki, és sokan hivataluk elfoglalása előtt semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek a magyarországi hódoltsággal kapcsolatban.²⁶ Az erdélyi fejedelmeknek természetesen az állt érdekükben, hogy a beglerbégek jóindulatát még azelőtt elnyerjék, hogy beérkeznének tartományukba, és szembesülnének a mindig előforduló konfliktusoknak a helyi elit által nyújtott értelmezésével. Kapitiháik már Konstantinápolyban keresték a kapcsolatot az új pasával, sőt szerencsés esetben – ha az információ elég gyorsan eljutott Gyulafehérvárra – még arra is volt lehetőség, hogy a fejedelem gratuláló levele még a Fényes Portán találja a frissen kinevezett beglerbéget.²⁷ Arra is ismerünk két példát, hogy az újonnan kinevezett pasa jelentkezett a fejedelemnél levelével még az Oszmán Birodalom központjából, azonban mindkettő ugyanahhoz a Múszá pasához kötődik: második, illetve harmadik mandátumához 1637-ben és 1640-ben. A beglerbégnak tehát volt korábbi kapcsolata a fejedelemmel, ráadásul 1637-es kinevezése különleges alkalom volt, mert az I. Rákóczi Györggyel szemben kimondottan ellenséges Naszúhpasazáde Hüsejnj letételét is jelentette egyben. Így ebből a két példából nem dönthetjük el, vajon Múszá pasa gesztusa kivételesnek számított vagy az általános szokást követte.²⁸

Ugyancsak Múszá pasa 1640-es kinevezéséhez kötődik az a forráscsoport, amely a legrészletesebb dokumentációt nyújtja az új beglerbégek üdvözlésekor alkalmazott diplomáciai eszköztár következő hagyományos eleméről: a Belgrádba

25 Naláczy István levele Teleki Mihálynak. Fogaras, 1666. márc. 11. Teleki Mihály levelezése. I–VIII. Szerk. Gergely Sámuel. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1905–1926. (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára 1–8.) (= TML) III. 552. Gürdzsi Mehmed életrajzi adatait ld. *Gévay Antal: A' budai pasák*. Strauss, Bécs, 1841. 41–42. A diplomáciai közeget jól jellemzi a pasa követének agresszív fellépése, aki közölte: ha Apafi vele együtt nem küldi vissza emberét, akkor levelet se küldjön; és a fejedelem fenyegetésére, hogy rendhagyó viselkedéséről a Portát is informálni fogja, pökhendi módon közölte, hogy „nem bánja, sőt inkább akarja”. Naláczy István levele Teleki Mihálynak. Fogaras, 1666. márc. 23. TML III. 556.

26 A szandzsák- és beglerbégek kinevezési procedúrájáról ld. *Dávid G.: A 16–17. századi oszmán közigazgatás működése* i. m. (7. jz.).

27 Karakas Mehmedet 1618-ban, Gürdzsi Kenánt 1655-ben, Fázlit pedig 1656-ban köszöntötték hasonlóképpen az erdélyi kapitihák: *Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Levelek, okiratok. S. a. r. Kocziány László. Kriterion, Bukarest, 1972. 147.; Várady István és Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1655. okt. 2. Erdély és az északkeleti háború I–II. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1890–1891. I. 560–561.; Balogh Máté és Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1656. máj. 17. Okmánytár II. Rákóczy György i. m. (22. jz.) 373. Naszúhpasazáde Hüsejnj pedig még Konstantinápolyban vehette kézbe I. Rákóczi György üdvözlő levelét (Gyulafehérvár, 1635. júl. 1.): TMÁO II. 251–252.

28 Múszá budai pasa levele I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, [1637. márc. 5. körül]. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 346–348.; I. Rákóczi György levele Esterházy Miklósnak. Gyulafehérvár, 1640. ápr. 5. ETA IV. 368.

küldött gratuláló követségről.²⁹ A fejedelem, ha tehetette, „régí szokás szerint” díszes követséget küldött a pasa elé, hogy útjának utolsó nagyobb állomásán köszöntse és átadja a neki szánt ajándékokat is. Utóbbiak között kiemelt szerepet játszott a négyhat festett ló által húzott hintó, amelynek apropóját – Gürdzsi Kenán pasa egy későbbi hivatkozása szerint – az adta, hogy a beglerbég azon hajthasson el Budáig. Ettől függetlenül persze ez a tétel akkor is rajta volt a köszöntő követségek ajándéklistáin, ha az erdélyi követség elkésett, és már csak Budán tudott gratulálni a pasának hivatala elfoglalásához.³⁰ Egyetlen adatunk van, amely azt sugallja, hogy akkor is díszes követség ment a budai pasához, amennyiben nem az ő személye változott meg, hanem az erdélyi fejedelemé. Noha a Bethlen Gábor halála után íródott levél nem teszi egyértelművé, hogy Brandenburgi Katalin valamilyen régi szokást követett volna, amikor Mürtezát budai pasához a „méltóságához illendő tisztességes ajándékkal” követséget akart indítani, az új fejedelemnek ebben a helyzetben is nyilvánvalóan érdekében állt szomszédja jóindulatának megnyerése.³¹

Ugyanez a forrás felhívja a figyelmet egy másik jelenségre is: Bethlen István arról informálja benne Mürtezát pasát, hogy a követet mégsem indítják útnak, mivel eljutott Erdélybe a hír, hogy időközben a szultán áthelyezte a beglerbéget, és az már meg is indult Belgrád felé. Végül Borsos Tamás mégis elment Budára, és ott találta a beglerbéget; a tapasztalat pedig máskor is azt mutatta, hogy a fejedelmeknek nem állt érdekükben a letett budai pasákat negligálni, hiszen idővel akár vissza is térhettek, vagy a portai politikában folytathatták karrierjüket. Így azokban az esetekben, ahol viszonyukat nem árnyékolta be túl sok konfliktus, Erdély uralkodói biztosították a leköszönő budai beglerbégeket a jó viszony további fenntartásáról. 1618-ban Nakkás Haszan pasáról az a hír jutott el Erdélybe, hogy már Belgrád felé tart, így Bethlen Gábor csak levelével biztathatta a további együttműködésre; 1644 májusában azonban Rácz István erdélyi követ még ajándékokat is adott át

29 A pasa levelét, I. Rákóczi György instrukcióját, ill. az ajándékok listáját ld. TMÁO III. 57–66.

30 Balogh Máté és Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1656. máj. 17. Okmánytár II. Rákóczy György i. m. (22. jz.) 373.; Szalánczy István jelentése a Naszúhpasazáde Hüszejn pasánál tett követségéről. Kolozsvár, 1635. dec. 31. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 164. Múszá pasa – akinek a fejedelem 1640-ben különösen kedvezni akart – nem is egy hintót kapott, hanem kettőt, de a másodikat csak a szokásos ajándékok átadása után három nappal, hogy a fejedelem ezzel is nyilvánvalóvá tegye, „extraordinarie, szokás kívül, régi jóakaratumknak megmutatására nézve” küldi azt, ld. I. Rákóczi György instrukcióját Szalánczy Istvának (Gyulafehérvár, 1640. máj. 16.): TMÁO III. 59. A lovak 1640-ben „oroszlány módon” voltak festve (uo. 59.), 1635-ben pedig „fejéreké” színűek voltak (I. Rákóczy György és a Porta i. m. [21. jz.] 164.). A lovak festetését mindig a helyszínen végezték, ld. a Belgrádba küldött ajándékokról készült listát (1640. máj. 16.): TMÁO III. 65. vagy Körössy István jelentését I. Rákóczi Györgynek Mürtezát budai pasa meglátogatásáról (Buda, 1647. febr. 26.): I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 895. Hintókat más oszmán tisztségviselőknek is szívesen ajándékoztak a fejedelmek, a budai pasának szántakról az első adat 1627-ből származik, a brassói számadáskönyvekből, ld. *Cziráki Zsuzsanna*: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. ELTE, Bp., 2011. (Udvertörténet kötetei 3.) 97–98.

31 Bethlen István levele Mürtezát pasának. [1630 eleje.] *Gergely S.*: Okiratok i. m. (8. jz.) II. 484.

Budán az időközben harmadik mandátumát befejező Múszának – igaz, az oszmán tisztségviselő kérésére nem nyilvánosan.³²

Úgy tűnik, a budai pasák elé Belgrádba küldött köszöntő követség az Apafikorszakban kiveszett a gyakorlatból. Adatunk legalábbis nincs rá, és árulkodó, hogy Rozsnyai Dávid a Portáról 1667-ben azt írja: az új budai pasának, Mahmúdnak, mivel „kegyelmes urunknak régi barátja s ismerője is” és „önagysága felől mindenkor jó emlékezettel volt divánülő vezérségében is”, szükséges lenne az első adandó alkalommal követet küldeni.³³ A század közepén az erdélyi fejedelmek portai támogatói közül kikerülő pasák bizton számíthattak volna a belgrádi köszöntésre. 1660 után azonban Erdély és Buda közé újabb tartomány ékelődött, és a váradi pasák elsődleges feladatuknak tekintették a szultánnak az évtizedfordulón sok problémát okozó fejedelmek ellenőrzését és lehetőség szerinti folyamatos végzálását. Úgy tűnik, sikerrel érték el azt, hogy erdélyi ügyekben őket tekintsék elsődlegesen illetékes személynek a hódoltságban. Nem véletlen, hogy amikor a Portán Apafival szemben fellépő Zólyomi Miklós ügyében a fejedelem diplomáciai offenzívát akart indítani, Hamza váradi pasa azt javasolta: először hozzá küldjenek követet, aki majd az ő képviselőjével együtt mehet Budára, és onnan esetleg a budai pasa emberével együtt közösen a Portára.³⁴

Korábban is volt persze olyan magyarországi beglerbég, akinek tartománya közel esvén Erdélyhez, állandó levelezést folytatott a fejedelemmel, ám a temesvári pasákat erdélyi követ – a postaköveteket leszámítva – leginkább csak azért látogatta meg, mert Belgrád felé székhelyük útba esett.³⁵ Bekir temesvári beglerbég 1635-ben panaszkodott is a Budára tartó Szalánczy Istvánnak, hogy – noha már csaknem egy éve hivatalában volt – a fejedelemtől még nem érkezett hozzá követ. Azt is hangsúlyozta, hogy egy ilyen látogatás elsősorban presztízsszempontból lenne számára fontos: „Ha ajándékját szánta Nagyságod, az mit tenne, mert tudja, hogy az ajándék nem egyéb volna valami kupáknál, ki kétszáz tallért ha érne, de ő oly lovat küldött volna Nagyságodnak, ki egy néhány száz tallért megért volna s nem hasznot nézett, hanem gyönyörködött volna az Nagyságoddal való esméretségben.”³⁶ Bekir később meg-

32 Bethlen Gábor levele Nekkás Haszan budai pasának. Déva, 1618. júl. 5. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez. I–III. Történelmi Tár [2.] (1879) III. 749.; Rác István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1644. máj. 3. I. Rákóczi György és a Porta i. m. (21. jz.) 688.

33 Rozsnyai Dávid levele Teleki Mihálynak. Drinápoly, 1667. dec. 10. TML IV. 240. 1671-ben Mahmúd utódját, Arnaud Uzun Ibrahim pasát is csak Budán kereste fel először erdélyi követség, ld. I. Apafi Mihály neki szóló levelét (Radnót, 1671. szept. 15.): TMÁO V. 65.

34 Szilvási Bálint levele Teleki Mihálynak. Kővár, 1667. ápr. 20. TML IV. 88.

35 Sebesi Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek. Belgrád, 1638. máj. 18. I. Rákóczi György és a Porta i. m. (21. jz.) 468.; I. Rákóczi György instrukciója Szalánczy Istvánnak. Gyulafehérvár, 1640. máj. 16. TMÁO III. 59–60. A temesvári pasa szerepéről Erdély ellenőrzésében általában ld. *Fodor Pál*: A temesvári vilájet a török hódoltságban. In: In memoriam Barta Gábor – Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István. JPTE Továbbképző Központ Kiadói Irodája, Pécs, 1996. 199.

36 Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek. Békés, 1635. okt. 12. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 277–278. Rizván pasa 1634-ben – már több mint egy év temesvári tartózkodás után – szintén azt mondta, hogy a fejedelemnek még nem járt nála követe, ld. Szalánczy István levele

nyugodhatott, mert a Bethlen István trónfoglalási kísérlete körüli diplomáciai játszmákba a fejedelem bevonta – igaz, családnia kellett benne, és ez hozta az ambiciózus beglerbég végzetét is, mivel az Erdélyre támadó hódoltsági seregek szalontai fiaskója után kivégezték.³⁷ A sűrű érintkezés szokatlanságát bizonyítja, hogy I. Rákóczi György szükségesnek találta felkészíteni Budára küldött követét arra az esetre, ha kérdeznék, „miért kell az pasának emberének hozzánk járnai, holott neki is az vezér feje” – tudni illik, hogy a temesvári pasa alárendeltje a budainak, és a felsőbb szint jogosult a válság kezelésére.³⁸ Hasonló mentegetőzésre, úgy tűnik, 1660 után semmi szükség nem volt: a váradi pasa illetékessége egyértelmű volt, amihez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy válsághelyzetek is sokkal gyakrabban akadtak.

Hasonlóképpen nagyon kevés adattal rendelkezünk az Apafi-korból a beglerbég befolyásolásának egy nagyon fontos eszközéről: a pasa udvartartásának tagjaival fenntartott kapcsolatokról. A budai beglerbégek mellett tartózkodó adminisztratív és a reprezentációt szolgáló személyzet Fodor Pál megfogalmazásában „a szultáni udvar afféle kicsinyített mása” volt, és Erdély fejedelmei tisztában lehetek azzal, hogy ha jó viszonyban vannak ennek mértékadó tagjaival, az sokat segíthet érdekeik érvényesítésében.³⁹ Nem véletlen, hogy a fennmaradt ajándéklisták szerint a követek általában számos tisztségviselőnek kedveskedtek kisebb-nagyobb figyelemmel, és ha csak levelet küldött a fejedelem, akkor is írt a beglerbég mellett legalább még a jobbkezének számító, udvarmesteri jellegű feladatokat ellátó kethüdának (a magyar forrásokban használt szóval: kihájának) is. Csak egyetlen olyan esetet ismerünk azonban, amikor a források azt mutatják, hogy a fejedelem és a pasa udvartartásának egyik tagja között szorosabb együttműködés alakult ki. Nem meglepő, hogy ez az oszmán politikát legnagyobb rutinnal kezelő, egy darabig oszmán közegekben élő Bethlen Gábornak sikerült. Jahjával, a pasa kethüdájával már 1622-ben is személyes találkozót szerveztek, ami nyilván úgy valósult meg, hogy a budai tisztségviselő meggyőzte a pasát, hogy őt küldje követség-

I. Rákóczi Györgynek. Parác, 1634. nov. 18. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 133. A követ életrajzát ld. *Jakó Klára: A Szalánczyak* (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999. 199–210.

37 Bekir kivégzéséről *Szalárdi János* tudósít: *Siralmas magyar krónikája*. S. a. r. Szakály Ferenc. Magyar Helikon, Bp., 1980. (Bibliotheca Historica) 191. Életrajzi adataira *Dávid G.: Török közigazgatás i. m. (7. jz.) 259. Ld. I. Rákóczi György és Bekir pasa levélváltását: TMAO II. 331–334., 403–404., 414–415.*

38 Rákóczi válasza a következő volt: „ha csak egy spahia jü is hozzánk, mi becsülettel szoktuk látni, sokkal inkább egy pasa emberét, az semmiben az vezér méltóságát, autoritását nem is sértegeti”. I. Rákóczi György levele Szalánczy Istvánnak. Dés, 1636. márc. 26. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 186.

39 A budai pasák udvartartásáról ld. *Fekete L.: i. m. (7. jz.) 199.; Dávid G.: Török közigazgatás i. m. (7. jz.) 104–109.; Fodor P.: Budai pasa i. m. (7. jz.) 472.; Molnár Antal: Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán. Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai (1573–1595) – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im osmanischen Ofen. Geschichte und Dokumente der Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595). Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2009. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 2.) 51–52.*

be. 1624-ben pedig Bethlen megírta neki, hogy részletes üzenetét postakövetként funkcionáló török deákja, Házi János fogja átadni; egyben kérte Jahját, intézze úgy, hogy a pasának írott levelet is – nyilvánvalóan annak titkosságát megőrizendő – Házi fordíthassa törökre. Szintén feltűnő, hogy 1625 őszen Budára menő követeivel Bethlen ajándékot küldött az ekkorra már a pasai címet viselő Jahjának – aki ezek szerint időközben rövid ideig beglerbégi tisztséget is viselt –, annak ellenére, hogy az *mazul* volt, tehát abban a pillanatban nem töltött be semmilyen hivatalt. Ilyen szintű bizalmat egyetlen más budai tisztségviselővel fennmaradt levelezés sem tükröz; aligha véletlen, hogy Bethlen Gábor 1626-os esküvőjén az akkoriban valószínűleg egri beglerbégként szolgáló Jahjá képviselte a szultánt.⁴⁰

A követek fogadásának ceremóniája

Ahhoz képest, hogy a budai pasákkal fenntartott kapcsolat milyen intenzív volt, meglepően kevés leírás maradt ránk azzal kapcsolatban, milyen ceremóniákat alkalmaztak a beglerbégek az erdélyi követek fogadásakor. Ellentétben a Konstantinápoly felé tartó Habsburg követségekkel – amelyek útja rendszeresen Budán keresztül vezetett, és a követségekről készült leírások szerzői mindig szenteltek kisebb-nagyobb terjedelmet a pasa udvarában lezajlott audienciának –, az erdélyi diplomaták a legtöbb esetben kizárólag a tárgyalások érdemi részére koncentráltak jelentéseikben. Az egyetlen igazán részletes leírás 1635-ben Szalánczy István követségéhez kötődik, amely azonban egy újonnan beérkező beglerbég, ráadásul a fejedelemmel korábban atyafiságot fogadott Naszúhpasazáde Hüszejn pasa köszöntésére érkezett, tehát kiemelt diplomáciai jelentőségű alkalom volt, így nagyon valószínű, hogy a róla készült beszámoló nem az általános praxist tükrözi.⁴¹ A más alkalmakkor, helyenként elejtett megjegyzéseket, félmondatokat ki tudjuk egészíteni a Habsburg követségek jobban ismert gyakorlata alapján, de az audiencia formai elemeiben bekövetkezett esetleges időbeli változásoknak vizsgálatára így természetesen nincs lehetőségünk.

A követ fogadásának első szakaszára már Budára érkezése előtt sor került. Pest határán kívül várták az erdélyi diplomatát oszmán főtisztségviselők: 1635-

40 Jahjá kethüda levele Bethlen Gábornak. [1622. febr.] *Gergely S.*: Adalék i. m. (3. jz.) I. 447.; Bethlen Gábor levele Jahjá kethüdának. H. n., 1624. máj. 22. Uo. 457.; Bethlen Gábor instrukciója Bercsenyi Imrének. Tasnád, 1625. szept. 25. TMÁO I. 435. Részvételéről az esküvőn ld. *Kemény János*: Önéletírása. In: *Uő*: Önéletírása és válogatott levelei. Szerk. V. Windisch Éva. Szépirodalmi, Bp., 1959. (Magyar Századok) 119. Az egri pasai tisztségre ld. *Kármán Gábor*: Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén. (Megjelenés előtt a 2013-as kolozsvári Bethlen Gábor-konferencia kötetében.) 36. jz. Jahjá 1625 áprilisában már pasai címet viselt, így vett részt a gyarmati békét előkészítő tárgyalásokon, ld. Kamuthy Farkas jelentését. Párkány, 1625. ápr. 26. *Gergely S.*: Adalék i. m. (3. jz.) II. 144.

41 Szalánczy István jelentése követségéről. Kolozsvár, 1635. dec. 31. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 164–178. A fogadott atyafiságról mint az Oszmán Birodalom elitjén belüli kapcsolatháló kiépítésének módjáról ld. *B. Szabó János–Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül”: II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. I. Századok 146. (2012) 1027–1035.

ben a beglerbég két kapudzi ágája két-háromszáz lovassal, 1637-ben a názir bég (az adóbérletek felügyelője) és a kethüdä öccse „sok csauszokkal és főemberekkel”.⁴² Ők kísérték be budai szállására, ahol átadták neki a pasa gyümölcsből és édességekből álló ajándékát, felmérték kíséretét, és annak megfelelően kiutalták neki a *tajint*: ahogy Konstantinápolyban, úgy Budán is a vendéglátó vállalta a követség ellátásának költségeit.⁴³ A pasa maga nem vett részt a bevonulással kapcsolatos rendezvényeken, hiszen ceremoniális szempontból fontos elemnek számított, hogy a követ keresse fel őt, nem pedig fordítva. Még a különösen nagy megtiszteltetésben részesülő Habsburg követek fogadására is legfeljebb kethüdáját küldte.⁴⁴ Éppen ezért tartotta fontosnak Szalánczy, hogy 1635-ös beszámolójában feljegyezze: Naszúhpasazáde Hüszejn pasa rangrejtve ugyan, „közönséges csausz állapattal”, de szintén jelen volt az elé érkező fogadóbizottságban.⁴⁵

Az audienciát – akárcsak a Habsburg követeknek – a kethüdától kellett kérni, s általában érkezés után két-három nappal került rá sor. Szalánczy beszámolójából az derül ki, hogy a pasa által küldött, díszesen felszerszámozott lovon érkezett fel a Várhegyre, és a beglerbég a diván-házban fogadta.⁴⁶ Ez hasonlított a császári diplomatáknál megfigyelhető gyakorlatra, bár utóbbiak nyilván még nagyobb megtiszteltetésre számíthattak: az ő esetükben a pasa nemcsak a követnek, de a kíséretében utazó előkelőbb személyeknek is küldött lovat. A szintén rendszeresen feljegyzett ceremóniaelem, hogy a várba menő úton a janicsárok kettős sorfalat állnak, és a követnek közöttük kellett ellovagolnia, könnyen lehet, hogy az erdélyi diplomaták fo-

42 Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1635. okt. 30. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 160.; Körösy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1637. nov. 30. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 495.

43 Az erdélyi forrásokban praebendának nevezett konstantinápolyi juttatásokról ld. *Bíró V.*: i. m. (6. jz.) 111–112. A Habsburg követeket is hasonlóképpen gyümölcs várta, erről és a tajinról ld. *Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel im Jahre 1644.* Landfrass, Neuhaus, 1879. 15.

44 A hajón érkező Habsburg követeket például 1572-ben, 1587-ben, ill. 1665-ben érte hasonló megtiszteltetés: *Franciscus Omichius*: A tekintetes Ungnád Dávid úr [...] követségének és utazásának leírása Bécsből [...] Konstantinápolyba (15)72-ben [...]. In: Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Szerk. Fenyvesi László–Kovács József László. Szépirodalmi, Bp. 1986. (Magyar Ritkaságok) 29.; *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau.* Hrsg. Wilhelm Sahn. Beyer, Königsberg, 1912–1914. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg 4–5.) 78.; *Paul Taferner*: Curiose und eigentliche Beschreibung des [...] Groß-Botschaffters Herrn Graffens Wolfgang von Oettingen Solenner Abreise von Wien [...]. Deme [...] beygefügt die letztere solenne Kaysersl. Botschafft an die Ottomannische Pforte des Herrn Graff Walther von Leslie [...]. Leipzig, 1700. 28–29. A Duna-parti üdvözlésről képi ábrázolás is ismert: *Jajczay János*: Császári követ fogadása Budán a török idők alatt, a Fővárosi Könyvtár egy vízfestményén. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 4. (1934) 73–87. A Moldvába érkező lengyel követségek fogadásakor állandó vitakérdés volt, vajon a vajdának ki kell-e mennie a követ elé, hogy székvárosába való bevonulása előtt már találkozzanak, ld. *Michał Wasiucionek*: Diplomacy, Power and Ceremonial Entry. Polish–Lithuanian Grand Embassies in Moldavia in the Seventeenth Century. *Acta Poloniae Historica* 105. (2012) 65–68.

45 Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1635. okt. 30. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 160.

46 A pasa háza, a diván színhelye a mai Színház u. 5. sz. alatt volt, ld. *Fekete L.*: i. m. (7. jz.) 85. Ld. Szalánczy idézett beszámolóját: I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 167.

gadásakor is használatban volt, hiszen Szalánczy feljegyzi, hogy a pasa a budai udvart és a katonákat is teljes számban kirendelte az ünnepélyes fogadásra.⁴⁷

Feltehető, hogy a beglerbéggel való személyes találkozás – amelynek ceremonális részleteiről az erdélyi források szinte teljesen hallgatnak – szintén a Habsburg követségek esetében lejegyzett mintát követte. Őket a pasa teljes divánjának, tehát tanácsadó testületének jelenlétében fogadta, akik az erre szolgáló terem fala mentén ültek padokon, és hangos jókívánság-kiáltással köszöntötték a megjelenő követet. A terem egy emelvényvel magasított helyén ülő beglerbég felkelt székéről, és pár lépést tett az érkező követ felé, akivel kölcsönösen köszöntöttek egymást, majd leültek és a levelek átadása után, kávé és serbet felszolgálása közben udvarias beszélgetést folytattak.⁴⁸ Egyes erdélyi követek jelentéseiből szintén az derül ki, hogy audienciájuk nagy nyilvánosság előtt zajlott. Az 1635-ös követség-ről szóló beszámolóban egyenesen azt olvassuk, hogy a pasa az audiencia napjára „arz-divánt” (tehát a kérelmezők fogadására alkalmazott tanácsülést) hirdetett.⁴⁹ A koreográfiáról nincs sok információnk, de az biztos, hogy az erdélyi követek is ülve tárgyaltak a pasával – ez a budai beglerbég udvarában csak akkor maradhatott el, ha az oszmán előkelő kifejezetten inzultálni akarta vendégét.⁵⁰

47 I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 167. Vö. *Maximilian Brandstetter*: Utazás Konstantinápolyba 1608–1609. Ford. Tóth L. Béla. Littera Nova, Bp., 2001. (Kronosz Könyvek 6.) 20.; *Adam Wenner*: Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616–1618. Hrg. und erl. Karl Nehring. Finnisch-Ugrisches Seminar an der Universität München, München, 1984. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Miscellanea 16.) 12.

48 A korábban idézett beszámolókon kívül ld. még Izdenczy András jelentését konstantinápolyi útjáról ([1641. aug.–szept.]): A szőnyi béke okmánytára. Szerk. Majláth Béla. MTA, Bp., 1885. 172–173.; *Salomon Schweigger*: Zum Hofe des türkischen Sultans. Bearb. und hrsg. Heidi Stein. Brockhaus, Leipzig, 1986. 35.; *Id. Stephan Gerlach*: Naplója [...] a nemes Ungnád Dávid [...] Konstantinápolyba indított és szerencsésen véghezvitt követségéről [...]. In: Ungnád Dávid i. m. (44. jz.) 110.; Mitrovicai Vratislav Vencel viszontagságai [...]. Ford. Nagy Judit. Madách–Európa, Bratislava–Bp., 1982. 20–22. Az audienciáról képi ábrázolással is rendelkezünk, ez azonban egy kivételes alkalmat örökít meg, Hans Ludwig von Kuefsteint ugyanis Mürtezá pasa nem a várban, hanem táborában egy sátorban fogadta, ld. *Karl Tephly*: Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte. Schendl, Wien, 1976. 115., ill. 61–64.

49 Szalánczy idézett beszámolója, I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 167. Ld. még: Körössy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1647. márc. 8. Uo. 896. Az audiencia kérelmezésként való értelmezése egyébiránt jellegzetes eleme volt az oszmán diplomáciafelfogásnak: Konstantinápolyban a szerájban a szultán is az ún. kérelmek termében (*arz odaszi*) fogadta a hozzá érkező követeket. *Gülru Necipoğlu*: Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. The Architectural History Foundation–MIT Press, New York–Cambridge (Massachusetts), 1991. 96–110.

50 Ahogyan az 1658-ban hazatérő svéd követek fogadásán történt, amikor Gürdzsi Kenán pasa nyilvánvalóan érzékeltetni akarta Claes Rålambbal és Gotthard Wellinggel, hogy részesnek tartja királyukat II. Rákóczi György engedetlenségében, ld. *Claes Rålamb*: Diarium under resa till Konstantinopel 1657–1658. Utg. Christian Callmer. Norstedt, Stockholm, 1963. (Historiska handlingar 37/3.) 199. Szalánczy az idézett beszámolóban többször is említi, hogy ülve tárgyalt Naszúhpaszáde Hüszejnnel.

Bár az erdélyi fél néha próbálta siettetni a tárgyalásokat, az első audiencia alkalmával – akárcsak a Fényes Portán a nagyvezírnél – nem került sor semmilyen konkrét megbeszélésre.⁵¹ Erre a második és az esetleg azt követő audienciák alkalmával nyílt lehetőség, amelyek sokkal kevésbé ünnepélyes keretben folytak: Szalánczy beszámolója szerint a várba való felvonuláshoz ugyan a pasa küldött lovat és csausokat, de a katonaságot már nem rendelte ki kíséretként, és a diván-házban a tárgyalásokon rajtuk kívül csak a tolmács volt jelen. Egy II. Rákóczi György uralmának korai időszakából származó instrukció arra utal, hogy ez nem feltétlenül volt magától értetődő. A fejedelem ugyanis arra utasította követét, hogy jelezze a pasának: az első, nyilvános audiencia után „nem publice és az szokás szerint való nagy divánbeli frequentiában, hanem mint apánkhoz fiúi kedveskedéssel küldött emberünk, úgy akar szemben lenni, az derekas dolgokról is beszélni”.⁵² Az utolsó audiencia alkalmával Naszúhpasazáde Hüszejn aztán újra behívta egész divánját, jelenlétükben közölte a követtel, hogy elbocsátja, bemutatta azt az agát, akit a maga részéről követnek küldött I. Rákóczi Györgyhez, és egy – az erdélyi diplomata megjegyzése szerint „igen rossz” – kaftánnal ajándékozta meg Szalánczyt.⁵³ A kaftánadományozás megszokott eleme az oszmán diplomáciai eszköztárnak, a Fényes Portán a szultáni audienciák elmaradhatatlan eseménye – bár ott megelőzi a követ fogadását. Általában a tisztelet kifejezésére szolgáló ajándékként szokás rá tekinteni, bár egyes vélemények szerint egyben a vazallusi függés kifejezésére is szolgált: aki kaftánt kapott a másik személytől, az elfogadta azt feljebbvalójának.⁵⁴ Ezért különösen nagy jelentősége

51 Ld. Bethlen Gábor instrukcióját Tholdalagi Mihálynak (Kassa, 1624. ápr. 28.): TMÁO I. 404. Vö. *Bíró V.*: i. m. (6. jz.) 29–35.; *Kármán G.*: Szuverenitás i. m. (3. jz.) 47; *Jakó K.*: Rozsnyai i. m. (6. jz.) 175.

52 II. Rákóczi György instrukciója [Szári Kenán] budai pasához küldött követének. [1653–1654 fordulóján.] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL-OL), E 190 Magyar Kamara Archivum, Archivum Familiae Rákóczi de Felsővadász 47. d. 11. t. 81. sz. Az is lehetséges, hogy a privát beszélgetés szükségességének nyomatékos kiemelését az motiválta, hogy a pasa a megelőző alkalommal meglehetősen ellenséges gesztust mutatott: az erdélyi postakövetet nem tartotta elég magas presztízzsel rendelkező személynek, és nem is volt hajlandó vele szóba állni. A datálást egyrészt az iratban szereplő lengyel–kozák konfliktus, ill. a tatárok által a kozákoknak adandó segítség említése teszi lehetővé (ami a *terminus ante quem*ként a pe-rejaszlavi szerződést jelöli ki); másrészt az, hogy hivatkozik az 1651-es moldvai tatárdúlásra; harmadrészt pedig említi, hogy a budai pasának nem sokkal korábban küldtek köszöntő követséget, márpedig Szári Kenán 1653 szeptemberétől töltötte be a hivatalt. Ld. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. L'Harmattan, Bp., 2011. 237–254.; *B. Szabó J.–Sudár B.*: i. m. (41. jz.) II. Századok 147. (2013) 954–961.

53 Szalánczy idézett beszámolója, I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 173., 177. Borsos Tamás 1630-ban azzal szembesült, hogy „az követségnek tractájára” még a második audiencia alkalmával sem került sor, ez azonban nyilvánvalóan időhúzó stratégia volt a pasa részéről, ld. az erről készült emlékiratot (1630. január): *Gergely S.*: Borsos Tamás i. m. (16. jz.) 695–697.

54 *Hedda Reindl-Kiel*: East is East and West is West and Sometimes the Twain Did Meet. Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire. In: *Frontiers of Ottoman Studies*. State, Province, and the West. II. Ed. Colin Imber–Keiko Kiyotaki–Rhoads Murphey. I.B. Tauris, London, 2005. 118–121.; *Rhoads Murphey*: *Exploring Ottoman Sovereignty. Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*. Continuum, London–New York, 2008. 222.

lehet annak, hogy a budai pasák nemcsak a követre adtak kaftánt, de számos alkalommal a fejedelemnek is küldtek.⁵⁵ Óvatosságra int azonban, hogy a kaftánadás része volt a Habsburg követek számára rendezett budai ceremóniának is, bár ők nyilvánvalóan nemesebb anyagból készült ruhadarabra számíthattak, mint az erdélyiek.⁵⁶ A Fényes Portán a kaftán adományozását a követeknek még lehetne a szultán egyetemes uralmáról szóló ideológia lecsapódásaként értelmezni, de az már egy ilyen kontextusban is elképzelhetetlen mértékű aránytévesztésről tanúskodna, ha a budai pasa is azt akarta volna kifejezni, hogy mind az erdélyi fejedelmet, mind a német-római császárt alattvalójának tekinti. Sokkal valószínűbb, hogy a kaftán küldése nem vazallusi kapcsolatot sugallt, inkább arról lehet szó, hogy az adományozó ezzel – egyoldalú gesztusként – biztosította pártfogásáról a megajándékozottat, védelmet ígérve neki. Ezt az értelmezést használva sokkal világosabb magyarázatát lehet adni annak, miért küldött Mürtezá budai pasa 1626-ban a Bethlen Gábor szövetségében hadakozó két német protestáns hadvezérnek, Ernst Peter von Mansfeldnek, illetve János Ernő szász-weimari hercegnek is kaftánt.⁵⁷ Végül e mellett az értelmezés mellett szól az is, hogy a Porta, ha haragját akarta kimutatni az erdélyi fejedelemmel szemben, egyáltalán nem adott kaftánt a követeinek, sőt arra is volt példa, hogy a követ kapott kaftánt, de uralkodójának a szultán nem küldött.⁵⁸ Mindez szinte érthetetlen lett volna, ha a kaftán a vazallitás kifejezése, teljesen világos azonban az üzenete, ha pártfogást és védelmet jelent.

A kaftán adományozásával szemben komoly különbséget jelentettek a Konsztantinápolyban, illetve a Budán szervezett fogadások között az ajándékok átadásának körülményei. Míg a Fényes Portán ez bevett része volt a szultáni fogadásoknak, a budai pasának szánt ajándékok átadásának módja kérdéses maradt, elsősorban a Habsburg követek számára. Ahogy Esterházy Miklós megfogalmazta a császár követeként a Portára menő Izdenczy Andrásnak adott instrukciójában, a probléma az volt, hogy az ajándékot „nem magától, s nem Öfölségétől viszi”.⁵⁹

55 Szalánczy idézett beszámolója, I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 177. (ebben az esetben a pasa nemcsak a fejedelemnek, hanem két fiának is küldött kaftánt); Szalánczy István és társai Budára vitt ajándékainak listája. 1636. márc. 12. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 291.; Melith Péter levele Esterházy Miklósnak. Szatmár, 1638. júl. [nap nélkül]. EOE X. 203.

56 Friedrich Krekwitz 1591-ben és Adam Herberstein 1608-ban arannyal hímzett kaftánt, Heřman Černín 1616-ban ezüstözött selyemkaftánt kapott, ld. Mitrovicei Vratislav Vencel i. m. (48. jz.) 22.; *Brandstetter, M.*: i. m. (47. jz.) 20.; *Wenner, A.*: i. m. (47. jz.) 13. További adatok: *Taferner, P.*: i. m. (44. jz.) 34.; *Zweite Gesandtschaftsreise* i. m. (43. jz.) 16.

57 Minden jel szerint rájuk utal ugyanis Bethlen Gábor Murtezának írott levelében (Gyulafehérvár, 1627. aug. 12.), amelyben ezt olvassuk: „Az Mehemet effendi hozta két kaftánját el nem küldhettük, mert mind az két generalis immáron akkor megholtak volt és nem találtunk senkit oly postát, aki az más világra felvegye az utat utánok.” *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor és a Porta i. m. (15. jz.) II. 47. A levél írásának időpontjában a két német hadvezér már valóban nem volt az élők sorában.

58 Ld. például *Kemény J.*: i. m. (40. jz.) 141., ill. (I. Apafi Mihályra vonatkozólag) Johann Baptista Casanova jelentése I. Lipótnak. Drinápoly, 1667. febr. 3. Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei I. Kt. 139. Fasc. 68. 1667 Jänner–Mai fol. 37r.

59 Esterházy Miklós instrukciója Izdenczy Andrásnak. [1641 eleje.] A szőnyi béke okmánytára i. m. (48. jz.) 148.

A nádor sajnos nem fejt ki, pontosan mire gondol, de nagyon valószínű, hogy a gondot az okozta, hogy az ajándékokat át lehetett volna adni nyilvános audiencián a császár nevében vagy a későbbi, személyes megbeszélések alkalmával, de akkor már csak mint a követ személyes ajándékát. Az első megoldás ellen szólhatott, hogy a budai pasa nem volt fejedelmi személy; az ajándék mennyisége viszont – annak érdekében, hogy a beglerbég jóindulatát mégiscsak elnyerjék vele – túl sok lehetett ahhoz, hogy a követ személyes ajándékként lehessen értékelni. Ezért aztán Esterházy azt javasolta, hogy az ünnepélyes első fogadáson ne hozza szóba, csak később üzenje meg a pasának, hogy ajándékot is hozott, és egyeztesse vele az átadás módját. A kérdés eldöntetlen voltát jelzi, hogy a különböző Habsburg követek más-más megoldáshoz folyamodtak: 1577-ben Joachim von Sintzendorff az első fogadáson adta át az ajándékokat, Heřman Černín 1616-ban és 1644-ben is még az audiencia előtt felküldte azt egy megbízottjával, míg Adam Herberstein 1608-ban ugyanezt a megoldást választotta, de csak az ünnepélyes fogadás után.⁶⁰ Hasonló bizonytalankodásra az erdélyiekkel fenntartott viszonyban is van példa: Bethlen Gábor 1624-ben arra utasította követét, hogy az audiencia előtt tudja meg a kethüdától, Szúfi Mehmed pasa „privatim” vagy „publice” akarja-e megkapni a küldött ajándékokat. A későbbiekben azonban általánosnak tűnik, hogy azok átadására a követek első, ünnepélyes audienciája alkalmával került sor.⁶¹

A fennmaradt ajándéklisták részletes ismertetése és elemzése szétfeszítené a tanulmány kereteit, ezért itt csak néhány tényezőt emelek ki. A személyesen a pasának szánt ajándék a század közepén öt-hat aranyozott kupa mellett 400–600 tallérnyi készpénzt és időnként egyéb műtárgyakat is tartalmazott. Különleges ajándéknak számítottak az órák, mert az Oszmán Birodalom területén nem éltek olyan mesteremberek, akik ezek előállításával foglalkoztak volna.⁶² Különleges esetekben került sor rabok ajándékozására: 1637-ben I. Rákóczi György az előző évi szalontai csatában az erdélyi csapatok által fogságba ejtett oszmán katonákat küldte el Múszá pasának, 1644-ben pedig a fejedelem ugyanezt a beglerbéget örvendeztette meg a magyarországi hadjárata alatt csapatai által megszabadított törökök megküldésével.⁶³

60 *Schweigger, S.*: i. m. (48. jz.) 35.; *Zweite Gesandtschaftsreise i. m.* (43. jz.) 16.; *Wenner, A.*: i. m. (47. jz.) 12.; *Brandstetter, M.*: i. m. (47. jz.) 20.

61 Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak. Kassa, 1624. ápr. 28. TMÁO I. 403. Vö. Szalánczy idézett 1635-ös beszámolójával, I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 168.; Körösy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1647. márc. 8. Uo. 897.; Sebesi Ferenc naplója budai követségéről. 1655. ápr. Okmánytár II. Rákóczy György i. m. (22. jz.) 170.

62 Óra adományozásáról 1635-ből és 1658-ból van adatunk: Szalánczy István jelentése. Kolozsvár, 1635. dec. 31. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 164.; Barcsai Ákos instrukciója Sebesi Ferencnek a budai pasához. Marosvásárhely, 1658. nov. 10. EOE XII. 124. A pasának adandó összegekről ld. még: Szalánczy István és társai Budára vitt ajándékainak listája. 1636. márc. 12. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 289–290.; Lista a Múszá pasa bejövetelére Belgrádba küldött ajándékokról. 1640. máj. 16. TMÁO III. 65.; Sebesi Ferenc naplója budai követségéről. 1655. ápr. Okmánytár II. Rákóczy György i. m. (22. jz.) 170.

63 Körösy István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1637. nov. 30. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 495.; Rác István levele I. Rákóczi Györgynek. Buda, 1644. máj. 3. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 688.

Az ajándékozási szokások területén nagyon jól megfigyelhető, hogy noha egyes elemeiben a budai diplomácia rituális elemei hasonlítanak a Fényes Portán követettekhez, a kapcsolat természetét illetően lényegi eltérések vannak. Számos adat mutatja ugyanis, hogy Buda beglerbégei maguk is küldtek ajándékokat a fejedelmeknek, míg ez a szultán részéről természetesen soha nem történt meg – az oszmán állami ideológia keretei között ennek feltételezése is abszurd lett volna, hiszen a paradisah már éppen eléggé megajándékozta az eléje járulókat uralkodói kegyének kiszáradásával, illetve a kaftán révén jelzett, számukra biztosított oltalommal.⁶⁴ A beglerbégek azonban, akárcsak a magyarországi határvidék főbb tisztségviselőivel, a fejedelmekkel szemben is a jószomszédi viszony fenntartásának részeként kezelték az ajándékok küldését, amely általában egy ló volt, de Mürtezá pasa például egy agárral kedveskedett Bethlen Gábor hitvesének, Brandenburgi Katalinnak.⁶⁵ Még ha ezek értéke el is maradt a fejedelem által küldött ajándékokétól (Bekir pasa fentebb idézett becslése a néhány száz tallért érő lovokról némi kételyekkel kezelendő), ez a jelenség is arról tanúskodik, hogy a budai pasa és az erdélyi fejedelem közötti kapcsolattartás ceremoniális elemeit az oszmán ideológiának megfelelő mellérendeltségi viszony, a hierarchiában elfoglalt azonos hely határozta meg.

Köntöscsókolás

Térjünk végül vissza a kiindulópontot jelentő kérdéshez: szokásban volt-e, hogy az erdélyi fejedelmek követei megcsókolták a budai pasa kezét, illetve köntösének szegélyét? A legtöbb követjelentés semmilyen információt nem árul el ezzel kapcsolatban, a köszöntés aktusát általában annyival foglalják össze, hogy a fejedelem „kegyelmes parancsolatja szerint salutáltam” vagy „nagyságod nevével köszöntöttem” a beglerbéget.⁶⁶ A számos ismert követ közül egyetlenegy, az 1650-es évek-

64 Ez természetesen csak az általános diplomáciai érintkezésre igaz, kiemelt ünnepek alkalmával – amilyen például az oszmán hercegek körülmetélésének ceremóniája volt – a szultánok bőkezűen osztogatták az ajándékokat, ld. *Murphey, R.*: i. m. (54. jz.) 175–205.

65 A fejedelem némileg ironizálva jegyezte meg, felesége köszöntét továbbítva a pasának Váradon, 1629. szeptember 21-én kelt levelében, hogy „a Nagyságod neki küldte agarának még nem volt szerencséje, hogy csak egy nyulat is kaphasson, nem éri el őket”. *Gergely S.*: Adalék i. m. (3. jz.) III. 637. További adatok ló küldésére: Tirjáci Haszan pasa levele Báthori Gábornak. Buda, 1610. nov. 14. *Takáts S.*: Gázi Vezir Haszán Basa i. m. (8. jz.) 195.; Szúfi Mehmed pasa levele Bethlen Gábornak. Buda, 1033. zilkáde 19. [1624. szept. 2.] TMAO I. 423.; Bethlen István levele Adzsem Haszan budai pasának. Szamosújvár, 1630. szept. 14. *Gergely S.*: Brandenburgi Katalin i. m. (16. jz.) 103.; Melith Péter levele Esterházy Miklósnak. Szatmár, 1638. júl. [nap nélkül]. EOE X. 203. A magyarországi tisztségviselőkkel fenntartott kapcsolatokról ld. *Takáts Sándor*: A budai basák emlékezete. In: *Uő*: Rajzok a török világból. MTA, Bp., 1915. I. 105–159.

66 Néhány példa: Tholdalagi Mihály levele Bethlen Gábornak. Buda, 1627. márc. 18. *Salamon Ferenc*: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból: Toldalagi Mihály, Tassi Gáspár. Ráth, Pest, 1867. 15.; Szalánczy István jelentése követségéről. Kolozsvár, 1635. dec. 31. I. Rákóczy György és a Porta i. m. (21. jz.) 167.; Körössy István jelentése budai útjáról. Tokaj, 1644. okt. 1. Levelek és okiratok i. m. (21. jz.) 805. Az 1660-as években új jelenség, hogy a fejedelem nevében való üdvözlés után annak felesége, Bornemisza Anna nevében is külön köszöntötték az oszmán

ben Budát többször is megjáró Sebesi Ferenc jegyezte fel, hogy megcsókolta a pasa köntösét. 1655-ös követsége alkalmával az első, ünnepélyes audiencia végén említi, hogy „köntösit megcsókolván, elbúcsúztam”, majd 1658-ban újra ír a köntösöcsókolásról, csak ezúttal az audiencia kezdetén.⁶⁷ A gesztus alkalmazását nehéz lenne az aktuális követség rendhagyó körülményeiből, valamiféle politikai kényszerűségből levezetni: még ha a második alkalommal Rhédei Ferenc fejedelem viszonylag szorult helyzetben küldte is emberét Gürdzsí Kenán pasához, 1655-ben II. Rákóczi Györgynek semmilyen oka nem volt arra, hogy saját hátrányára változtasson egy létező ceremoniális renden.⁶⁸ A követ fogalmazása, a gesztushoz fűzött magyarázat hiánya is arra mutat, hogy nem valamiféle szokatlan dolgot közöl, hanem az általánosan követett rituáléra utal – egyszerűen csak egy olyan elemére, amelyet nem volt szokás megemlíteni.

A Habsburg uralkodótól érkező követek budai fogadásáról készült leírásokban teljesen ismeretlen a köntösöcsókolás eleme, és nagyon valószínű, hogy nem azért, mert szemérmesen hallgattak erről az európai szemmel vállalhatatlannak tűnő rituáléről, hanem azért, mert az valóban nem volt része az audienciák ceremoniális rendjének. Az Oszmán Birodalom fejével fenntartott kapcsolatok fontossága miatt a nyugat-európai uralkodók kénytelenek voltak elfogadni, hogy konstantinápolyi fogadásaikon diplomatáiknak meg kell csókolniuk a szultán kezét, de a budai pasa távolról sem rendelkezett olyan hatalommal, amellyel ezt kikényszeríthette volna. A díszes követségek nem hozzá jöttek, Buda csak köztes állomást jelentett a Fényes Porta felé vezető úton. Ahogy láttuk, már az is számos problémát vetett fel és különböző megoldásokat eredményezett, hogy milyen körülmények között lehet átadni a pasának szánt ajándékot – nagyjából kizárható tehát, hogy a kéz- vagy köntösöcsókolásba hallgatólagosan beleegyeztek volna.

A Habsburg és az erdélyi követek kezelésének különbségét támasztja alá az a tény, hogy éppen a kéz-, illetve köntösöcsókolás tekintetében a portai ceremóniák

beglerbéget – erre a váradi pasához küldött követ esetében van adat, ld. Bánffy Dénes instrukcióját I. Apafi Mihály nevében Szokollu Ali váradi pasához küldött követnek, Boldvai Mártonnak (Kolozsvár, 1668. nov. 20.): TMÁO IV. 433.

67 Sebesi Ferenc naplója budai követségéről. 1655. ápr. Okmánytár II. Rákóczi György i. m. (22. jz.) 170.; Sebesi Ferenc jelentése audienciájáról a budai pasánál. [1658. febr.] *Ráth Károly*: Rédey Ferenc erdélyi fejedelem megbízottjának, Sebesi Ferencnek követsége 1658ban a budai vezérnél. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1. (1861) 4. A Ráth Károly által közölt szövegből úgy tűnik, mintha az audiencia alkalmával a kethüdá csókolta volna meg a pasa köntösét, mielőtt Sebesi átadta volna Rhédei Ferenc fejedelem ajándékait. A szöveg, noha nem forráskiadás, gyakorlatilag szó szerint követi a kéziratos eredetét, amely nehezen olvasható és ezen a helyen szintén meglehetősen zavaros. Sokkal valószínűbb azonban az értelmezés, hogy Sebesi csókolta meg a pasa köntösét, a kethüdá pedig az ajándékok bemutatását intézte. Vö. MTAK Ms 4870/2. Acta Sebessiana. Sebesi karrierjéről ld. *Horn Ildikó*: Sebesi Ferenc – egy erdélyi diplomata. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tan-szék, Bp., 1994. 199–205.

68 Az 1650-es évekbeli Erdély oszmánokkal kapcsolatos politikájának változásaira ld. *B. Szabó J.–Sudár B.*: i. m. I. rész (41. jz.), ill. II. rész (52. jz.).

során is eltéréseket lehet közöttük regisztrálni. A Porta adófizetőinek követei – legálábbis Erdélyé és Raguzáé – nemcsak a szultán köntösét csókolták meg, hanem a korábban a nagyvezír divánjában lezajló fogadáson az Oszmán Birodalom legfontosabb tisztségviselőit is.⁶⁹ A Portával tényleges függésben nem lévő uralkodók követeivel kapcsolatban ez nem volt gyakorlatban. Az adófizető államok közül azonban nemcsak Erdély követeinek kellett a szomszédos tartományokat kormányzó beglerbégek kezét csókolni: a raguzai követek ugyanígy jártak el a boszniai pasák és a hercegovinai szandzsákbégek meglátogatásakor.⁷⁰

A különbségtételt a portai diván kontextusában megmagyarázhatja az erdélyi uralkodó adófizetői státusza, de Buda vonatkozásában nem, hiszen ahogy a korábbiakban láttuk, mind az oszmán kancelláriai gyakorlat, mind a budai audienciák ceremonális elemei alapvetően a budai pasa és a fejedelem mellérendelt viszonyát tükrözik. A kulcsot Sebesi Ferenc egy másik elejtett, a többi követ jelentéseiből hiányzó félmondata adhatja meg. 1655-ös budai fogadásáról a következőket írja: „Az vezérrel elsőben szemben létemben köszöntvén, elsőben magam szavával, hogy jó egészségben találtam, az után urunk szavával [...]”⁷¹ Az erdélyi követek tehát nemcsak ebben a minőségükben, de saját nevükben is köszöntötték a beglerbéget, és mivel az oszmán ideológia szerint az adófizető államok lakosai lévén a szultán alattvalójának, *rájának* számítottak, természetes, hogy meg kellett adniuk a tisztelet kötelező gesztusát a „hatalmas császár” magas rangú tisztségviselőjének.⁷² Ez indokolja azt is, miért maradt ki ennek a rituálénak az említése a

69 Moldova és Havasalföld diplomatái pedig a 17. században már be sem jutottak a szultánhoz. *Kármán G.*: Szuverenitás i. m. (3. jz.) 50.; *Jakó K.*: Rozsnyai i. m. (6. jz.) 175.; *Vesna Miović*: Dubrovačka diplomacija u Istanbulu. HAZU Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb–Dubrovnik, 2003. (Monografije 24.) 53. Egy nemrég előkerült, az erdélyiek portai fogadásainak rendjét ismertető leírásból az derül ki, hogy korábban a diván minden résztvevőjének kezét vagy köntösét meg kellett csókolni, később már csak a nagyvezírét: MNL-OL, R 298 Mohács utáni gyűjtemény, Erdélyi iratok 1. d. 1. t. fol. 146r. A változás 1642-re tehető, ld. Rác István jelentését I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. dec. 30.): TMÁO III. 179.

70 *Vesna Miović*: Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic. *Dubrovnik Annals* 9. (2005) 45. A források arról nem árulkodnak, hogy a fejedelem követei ezt a szokást vajon csak a budai pasával szemben gyakorolták vagy az alacsonyabb rangú temesvári, később váradi beglerbégekkel, ill. a Buda felé mentükben köztes megállót jelentő Szolnok szandzsákbégeivel szemben is. Közvetlen analógiát azonban nem lehet felállítani: a Ragusa legfontosabb szárazföldi kereskedelmi útvonalát ellenőrző hercegovinai szandzsákbég tényleges jelentősége a városállam számára össze sem hasonlítható a hasonló rangú magyarországi hódoltsági tisztségviselők Erdéllyel kapcsolatban játszott szerepével.

71 Sebesi Ferenc naplója budai követségéről. 1655. ápr. Okmánytár II. Rákóczi György i. m. (22. jz.) 170.

72 Az adófizető államok rája-státuszáról ld. *Panaite, V.*: Ottoman Law i. m. (13. jz.) 406–445.; *Nicolaas H. Biegan*: The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik. Mouton, The Hague–Paris, 1967. 29–36.; *Kunčević, L.*: i. m. (4. jz.) 8–9.; *Dávid Géza–Fodor Pál*: „Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565). MTA TTI, Bp., 2009. (História Könyvtár. Okmánytárak 6.) 20., 43., 177.

legtöbb követ jelentéséből: mivel ezt a gesztust nem ura képviselésében tette, nem tartozott hozzá a beszámoló témájához.

Mindez persze még mindig nem magyarázza meg a bevezetőben szereplő Bethlen Gábor-idézetet, hiszen ott a fejedelem arról szól, hogy követe az ő nevében csókolja meg a budai pasa kezét és köntösét. Ennek értelmezésekor egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy a szöveg nem egy közvetlenül a beglerbégnek írott levélben fordul elő, hanem a fejedelem követének instrukciójában, amelynek jelentősége jóval kisebb, hiszen a pasa talán soha nem szembesült konkrétan ezzel a megfogalmazással. Másrészt azt is hangsúlyozni kell, hogy az instrukció 1616 júniusának elején, rendhagyó politikai helyzetben született: a követség egyik célja éppen az volt, hogy Bethlen Gábor a vele igencsak ellenséges viszonyban álló, az ellene fellépő magyarországi trónkövetelőt, Homonnai Drugeth Györgyöt támogató Kádizáde Ali budai pasát megbékélésre bírja. A fejedelem bukása küszöbön állt, ennek elkerülése végett éppen ekkor adta át Lippát az oszmánoknak (mint az közismert, úgy, hogy saját helyőrségét ostrommal kellett eltávolítania a várból). Ehhez képest némi ceremoniális jellegű megalázkodásnak – amelyről címettje ráadásul nem is biztos, hogy értesült – már nem volt igazi súlya.⁷³

Szerencsés helyzetben vagyunk, mert éppen Bethlen Gábor esetében adódik lehetőség arra, hogy ellenőrizzük, vajon a fejedelmi köntöscsókolás gondolatát csak a pillanat szülte-e. Nem sok erdélyi fejedelem találkozott személyesen budai pasákkal, és még annál is kevesebb volt, akinek ez az élmény nem ellenséggként jutott ki. Bethlen Gábornak 1626-ban azonban része volt ebben is: harmadik magyarországi hadjáratán az oszmán segédcsapatok élére Mürtezá budai pasa állt, és a két hadvezér személyesen egyeztette a haditerveket. A Mürtezá életútjának dicsőítésére íródott török krónikából kiderül: amikor a pasa értesült róla, hogy Bethlen csapatai a táborához közelednek, egy ferszáhnyira (nagyjából hat kilométerre) kilovagolt elé tisztjeivel, és a mezőn üdvözltek egymást. A pasa gesztusa különösen nagy jelentőségre tesz szert annak fényében, hogy – mint említettem – saját rezidenciáján gondosan ügyelt arra, hogy a követek irányába már csak az audienciateremben tegyen egy pár lépést. Egy későbbi alkalommal ugyanez fordítva zajlott le: Bethlen lovagolt a pasa elé, és vezette be táborába.⁷⁴ Ez az alá- és fölrendeltségi viszony bármiféle reprezentációját nélkülöző ceremónia – amelyben természetesen nem lehetett helye a kéz- vagy köntöscsókolás gesztusának – feltehetőleg teljes mértékben megfelelt Mürtezá pasa elvárásainak, ellenkező esetben aligha szorgalmazta volna többször is a következő években, hogy a fejedelem újra

73 A hódoltsági elit és Bethlen Gábor viszonyáról 1616-ban ld. *Sudár B.*: Iszkender i. m. (5. jz.) 985–986.

74 *Nedim Zahirović*: Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie. Eine literarisch-historische Analyse eines osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vaşfü l-kâmil fî-ahvâli l-vezîri l-'âdil). Lang, Frankfurt am Main, 2010. (Leipziger Beiträge zur Orientforschung 25.) 159. (az értelmezéshez nyújtott segítségéért Nedim Zahirović barátomnak tartozom köszönettel); Mürtezá pasa levele Rizván ágához, budai helytartójához. Szécsény, 1036. moharrem 10. [1626. okt. 1.] Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606–1645. Red. Ludwig Fekete. Universitätsdruckerei, Bp., 1932. (Esterházy Miklós nádor iratai 2.) 249.

személyesen találkozzon vele.⁷⁵ A személyes találkozások ceremóniája így visszaigazolja a diplomáciai kapcsolat más elemeiből levonható konklúziót, hogy az oszmán nemzetközi társadalomban – szemben az európai típusúval – az erdélyi fejedelem és a budai beglerbég között nem volt hierarchikus különbség, a szultán egyenrangú tisztségviselőinek számítottak. Egyben megerősíti azt a korábbi következtetést is, mely szerint míg az európai diplomáciai kultúrában a követ uralkodója képviselőjének számít, és ugyanazt a bánásmódot igényelheti, mint az általa képviselt személy, az oszmán rendszerben olyan gesztusok teljesítését is elvárják tőle, amelyek megtételére csak saját személyében köteles.

GÁBOR KÁRMÁN

KISSING THE HANDS OF THE PASHA?

TRANSYLVANIAN DIPLOMATS AT BUDA

The paper addresses the question how the ceremonies surrounding the diplomatic contacts between the prince of Transylvania and the beylerbeyi of Buda mirror their place in the Ottoman international society. As rulers with (admittedly limited) sovereignty over their territories, according to a Christian European hierarchy, the former should have had a higher position than the latter, who functioned as local governors, deriving their power from the sultan's authority. According to the rules of the Ottoman international society, however, this hierarchical difference did not exist: the princes of Transylvania also counted as the sultan's servants and through the procedure of their investiture their rule was also based upon the padishah's consent. An analysis of the Ottoman titlature of both dignitaries shows similar results to the earlier research on the Transylvanian princely insignia, that is that the princes were regarded to be on the same level as the beylerbeyi of Buda, who nevertheless had a prominent position among the Ottoman office-holders at the north-western part of the empire.

The ceremonies of the envoys' reception at Buda show many similarities to the diplomatic rituals at the Sublime Porte. The exchange of gifts between the two sides (including the donation of kaftans by the beylerbeyi) also mirrors mutuality and no hierarchical difference between the princes and the pashas. Exactly this is why it is noteworthy that according to some reports the envoys kissed the hand of the beylerbeyi, which is a clear sign of subordination. A thorough analysis however, with comparative materials from Habsburg embassies and the Ottoman diplomacy of other tributary states at the province level shows that the envoys did not kiss the beylerbeyi's hand in their quality as their ruler's representative, rather in their own name – a peculiarity of the Ottoman international society in comparison to the Christian European one. The few personal meetings between the princes of Transylvania and the beylerbeyis of Buda included no such element of subordination.

75 Bethlen Gábor kevésbé volt lelkes a lehetőségtől, sok egyéb dolgára, később betegségére hivatkozott, de természetesen nem utasította vissza kereken a pasa javaslatát, ld. leveleit Házi Jánosnak (Gyulafehérvár, 1627. szept. 14.): *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor és a Porta i. m. (15. jz.) II. 50., ill. Mürtezáznak (Várad, [1629. szept.]): *Gergely S.*: Adalék i. m. (3. jz.) III. 635–636., valamint Bethlen István levelét Rákóczi Györgynek (Várad, 1629. szept. 20.): MNL-OL E 190 3. d. nr. 676.